

A Heltai-nyomda alapításáról.

A kolozsvári Heltai-nyomda alapítását úgy adják elő, hogy Heltai Gáspár társul maga mellé vevén Hoffgref Györgyöt, 1549-ben vagy 1550-ben nyomdát rendezett be az Óvárba vivő keskeny utca jobb sarkán levő házában. A nyomdának 1550-ben már több kiadványa van: Heltai kisebbik kátéja, Agendája, Bucer és Brenz úrvacsorai hitvallása és a váradi regestrom; legelsőnek alighanem a kis káté jelent meg.¹

Mindazok figyelmét, a kik a Heltai-nyomda sorsával foglalkoztak, elkerülte annak a körülménynek a fontossága, hogy a „Ritus explorandae veritatis“ kolofonjában: *Impressum Colosuarini per G. H. Anno salutis humanae. 1550. — nem Heltai Gáspár nevének, hanem Hoffgref György nevének kezdőbetűi* vannak meg, mert G. H. nem Gasparus Heltus, hanem Georgius Hoffgrefius v. Hoffgravius. Ezt bizonyítani alig kell. Gáspár latinul Casparus és ha előfordulhat is Gasparus alakban, itt semmiesetre sem állunk ezzel az esettel szemben, mert Heltai keresztnévét latinul mindig, kivétel nélkül Casparusnak írja s ha rövidíti, C-vel rövidíti.² A Ritus tehát Hoffgref nyomtatása és a kolozsvári nyomdának legelső terméke. Előszava május 14-ikén kelt.

Ebből következtetve még sem lehet kereken azt állítani, hogy a kolozsvári nyomdát nem Heltai, hanem Hoffgref alapította. Az az ismeretes körülmény, hogy Heltai több társával együtt már 1545 legelején, de talán már 1544-ben hozzákezd a biblia fordításához,³ mutatja, hogy

¹ Szabó K.: R. M. K. I. k. 22. sz. — Toldy István: Visszatekintés a nyomdászat 400 éves történetére Magyarországon (A m. t. Ak. Évk. XIV. k. Budapest 1873. II. drb.) 57. l. — Ballagi: A m. nyomd. tört. fejlődése (Bpest, 1878.) 40.—41. l. — Ferenczi Z.: A kolozsvári nyomd. tört. (Kolozsvár, 1896.) 7—8. l. — Rupp K.: Tanulmányok... (Bpest, 1898.) 95. l. — Borbély I.: Heltai G. (Bpest, 1907.) 13. l. — Lakos: H. G. reformátor... (Bpest, 1813.) 6. l. stb. — V. ö. még Heltai háza helyéről: A(ndreas) Th(orwächter): Von den alten Buchdruckereyen der sozin. Glaubensverw. oder sog. Unitarier in Siebenb. (Siebenb. Quartalschrift IV. 1795) 279—280. l. — Jakab Elek: Kolozsvár története II. k. (Pest, 1888.) 229. l.

² 1544-ben az eperjesiekhez írt levelén (Jakab: Oklevéltár Kolozsvár történetéhez II. k. 7. l.); az 1550-ben megjelent Bucer-Brenz-féle hitvallás egy példányán saját kezeírásával (R. M. K. II. k. 46. sz.); nyomdája latin kladásainak kolofonjában; a *Confessio de Mediatore* című munkája czimlapján; Wittenberg, 1555.

³ Haner: *Historia eccl. Transs...* (Francof. et Lipsiae, 1694.) 210. l. — Fekete Mihály: A kolozsvári ev. ref. főtanoda története (az 1874/5. évről szóló Értesítő) 3—6. l.

a fejlett nyomdászattal bíró Wittenbergből 1544 tavaszán¹ hazatérve, Heltaiban már meg volt az az elhatározás, hogy majd könyveket ad ki. Az a tény pedig, hogy még ugyanazon 1550. évben, a kis káténak és a Bucer-Brenz-féle úrvacsorai hitvallásnak nyomtatásakor a nyomda már Heltaiei és Hoffgrefé,² lehetetlennek mutatja azt, hogy a nyomdát Hoffgref Heltaitól függetlenül alapította és állította.

Alighanem úgy kell elképzelnünk a nyomda alapítását, hogy a felszerelési költségeket legnagyobb részét Hoffgref adta, Heltaiai pedig kevéssel járult a költségekhez s Hoffgref társává inkább csak azon a réven lett, hogy mint a város plébánosa és az iskola felügyelője nagytekintélyű reformátorként, az egyház és az iskola szolgálatjára működő nyomda termékeinek kelendőségéről, elterjedéséről gondoskodhatott és előkelő urak pártfogását is megszerezte; meg talán azon a réven is, hogy lakóházában a nyomdának helyiséget adott.³ Nem minden alap nélkül engedünk így nagyobb szerepet Hoffgrefnek a nyomda alapításában. Feltétlenül jómódú ember volt. Kivoltáról némi fogalmat ad az az eddigelé kihasználatlan adat, mely a közel egykorú Massa Simon (élt 1536—1605) krónikás feljegyzései között van: az 1549 január 23-ikán meghalt Honter Jánosnak epitáfiuma „*in gratiam Clarissimi Amici, Georgii Hoffgravii, a Gasparo Bunschio, Poeta Laureato, conscriptum*“.⁴ Ez az a sírvers, mit Schesaeus is közöl a *Ruinae Pannonicae*ben.⁵ Hoffgref tehát Honternek barátja, művelt és bizonyosan pénzes ember volt, a kinek módjában volt, hogy az oly gazdagon felszerelt kolozsvári nyomda alapítási költségeit fedezze. Hogy legnagyobb részét ő adta a költségeket, még valószínűbbé teszi az a körülmény, hogy a két társ összeveszése után, 1552 után a nyomda nem egészen egy évig egyedül Heltaiei volt, aztán hat évig Hoffgref kezén maradt. Alighanem pör útján intéződött el így a nyomda ügye. Heltaiai a maga jószántából nem engedte volna át Hoffgrefnek a nyomdát, kivált miután már, ha csak rövid ideig is —, már egymaga bírta. Mikor már összeveszett Hoffgrefrel s a nyomdát egymaga vezette, 1553-ban jelent meg nagyobbik kátéja és

¹ 1544 februárjában hal meg az előtte volt kolozsvári pap, Adrianus doktor (Jakab: Kolozsvár tört. II. 21—24., 29—30., 34. l.); 1544 augusztusában Heltaiai már kolozsvári papként ír egy levelet Eperjes városához. (Jakab: Oklevéltár II. k. 5—7. l.)

² A kolofonok szerint.

³ Ez nem egészen bizonyos. Nem bizonyos az, hogy már eleinte is Heltaiai házában volt a nyomda. V. ö. Kanyaró: Kolozsvári főiskolánk... (Keresztény Magvető XXXI. 1896.) 287. l. — Ugyancsak a nyomda helyéről ld. még: Gróf Kemény József levele Kenderesi Ferenczhez — jegyzésekkel. (Tud. Gyűjt. XIII. 1829. VII. k. Pest.) 108. l.

⁴ Trausch: Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum... I. k. (Brassó, 1847.) 56. l. — Quellen zur Gesch. d. St. Kronstadt. IV. k. Chroniken... I. k. (Brassó, 1903.) 79. l.

⁵ Éder: Scriptorum rerum Transsylvanicarum I. (Szében. 1797.) 51. l.

ennek ajánlásában bejelenti, hogy még több munkát szándékozik kiadni. (A 7. a. lapon.) És ha mégis, 1553 végén a nyomda már egyedül Hoffgrefé, ezt csak úgy magyarázhatjuk, hogy bírói vagy tanácsi végzés kényszerítette Heltait a nyomda átadására. A mi megerősíti azt a valószínűséget, hogy a költségeket főképpen Hoffgref viselte. Ha elfogadjuk, hogy a nyomda helyisége már ekkor Heltai házában volt, akkor ez magyarázza meg, miért maradt az összeveszés után egy ideig, a pör eldőléséig, Heltai kezén a felszerelés.

Hoffgref 1549-ben, Honter halála után kerülhetett Kolozsvárra, a hol Heltai Gáspárral tervelgette egy nyomda alapítását s még azon esztendőben, vagy 1550-ben fel is állította a nyomdát. Ehhez meg kellett szereznie Martinuzzi engedélyét. Megszerezte azzal, hogy Martinuzzinak is rendelkezésére bocsájtotta a nyomdát. Ismeretes dolog, hogy Martinuzzi volt az, a ki a különösen lekötött helyzetű, az államhatalomtól leginkább függő Kolozsvárban az állami és királyi hatalom erejét, meg a maga helytartói és kincstárnoki hatalmát a reformáció akadályozására és visszaszorítására felhasználta, a míg csak tehette; maga ellenőrizte és büntette a reformációs mozgalmakat, kísérleteket. Az ő engedélyét ekkor még meg kellett szerezni. Hoffgref ezért adta ki az ő kívánságára a Rítust — *májusban*. Ezután a reformáció elterjedésére igen kedvező politikai viszonyok állanak be. Egészen az országnak 1551 július 26-ikán történt átadásáig¹ Martinuzzi hatalma ugyan emelkedőben van, de éppen a németekkel való szövetség megkötéséért, a mi ellen Erdélyen belül is, kívül is jelentékeny erők működtek — kénytelen vallási türelmet vinni a politikába. Mennél közelebb hozta Erdélyt ahhoz, hogy a katolikus Ferdinánd országává legyen, annál kevésbbé szoríthatta vissza azokat a reformációs mozgalmakat, melyek az önálló Erdély híveinek, Izabella udvarába tartozó főuraknak csak annál szívesebb és készségesebb támogatásával, az ő védelmük alatt, avagy magának katolikus Izabellának engedélyével fejlődtek. Ezért, meg annak a hatása alatt, hogy a németországi protestánsok ekkor újra erőre kapnak, az erdélyi rendek 1550 *június 23-ikán* olyan vallásügyi törvényt hozhattak, a mely megengedi a lutheránus vallás gyakorlását.² Ez a türelmes vallási végzés tette lehetővé, hogy a kolozsvári nyomda nyilvánvalóan a reformáció szolgálatába lépjen, hogy Heltai Hoffgref társává lehessen — nyilvánosan is.

Az a régi probléma, hogyan nyomathatta Martinuzzi a *Rítust* annál a Heltainál, kit még egy-két évvel előbb reformátori munkájáért üldözött,

¹ Erd. Orsz. Eml. I. k. 292. és 344. l.

² Ennek a törvénynek a szövege nincsen meg, megvolta későbbi végzésekből bizonyos. Sokáig nem vették észre az Erd. Orsz. Eml. jegyzetei között: I. 259., 469., 539., 540. l. Pokoly említi először; Az erd. ref. egyh. tört. I. k. (Bpest, 1904.) 72—73. l.

megszűnik problémának lenni, egyszerűen azért, mert a *Ritust* nem Heltai nyomatta, előszavát nem Heltai írta. Valóban elképzeltetlenség, hogy ebben az előszóban Heltai ír oly tisztelettel Martinuzziról, a kit 1544-ben sátánnak mond,¹ a ki akadályozza reformátori munkásságát, a kit engesztelhetetlenül gyűlöl egész életében. Aligha egy ember nevezi Martinuzzit „igen tisztelendő urnak“ és „álnok kankó kéncstartó barátak“.²

(Budapest.)

Czóbel Ernő.

¹ Jakab: Oklevéltár Kolozsvár történetéhez II. k. 6–7. l. — V. ö. Jakab Kolozsvár története II. k. 34. l.

² Heltai meséinek Imre Lajos-féle kiadásában (Bpest, 1897.) 40. l. XII. mese.